

ПАРАМЕТРИ ІНТЕРМЕДІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ

УДК 82.091.82-92

Галина Бітківська

СУЧАСНИЙ ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖУРНАЛ У НАУКОВОМУ ТА ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті досліджено особливості рецепції сучасного літературного журналу у вітчизняному науковому та літературно-критичному дискурсі. Проаналізовано публікації науковців та журналістів, присвячені світоглядній концепції та формату таких літературних журналів, як «Сучасність», «Кур'єр Кривбасу», «Четвер», «Кальміус» та ін. Визначено основні ознаки літературного поля часописів, зокрема: дискретність, некомерційний характер літературної та видавничої діяльності, камерність, еkleктичність змісту, брак аналітичних, соціально-резонансних тем і надлишок абстрактних.

Ключові слова: літературний журнал, дискурс, літературне поле, концепція видання, літературний процес.

У вітчизняному літературознавстві осмислення феномену українського літературного журналу відбувається переважно в історико-літературному аспекті, про що свідчать дисертації Н. Лощинської «Червоний шлях» та літературний процес 20–30-х років» (1998) [11], К. Олійникової «Літературно-естетична еволюція журналу «Слово і Час»» (2000) [13], С. Семенко ««Рідний край» і літературний процес початку ХХ століття» (2000) [17], Т. Шептицької «Антималоросійський дискурс української літератури 1920-х — початку 1930-х років (на матеріалі «Літературно-наукового вістника»)» (2005) [19] та ін. Автори зазначених праць зосереджуються на вивченні художнього дискурсу одного літературно-художнього видання та його ролі в літературному процесі певного періоду.

Під час теоретико-літературних досліджень науковці вивчають альманахи і літературні журнали, здебільшого, в контексті ширших проблем. Так, скажімо, у монографії С. Павличко «Дискурс модернізму в українській літературі» (1997) проаналізовано такі періодичні видання, як «Шлях», «Літературно-критичний альманах», «Музагет», «Мистецтво», «Нова генерація», «Книгар» з точки зору формування модернізму й авангардизму [15, 175–195], а журнал «Арка» — у плані «тенденції до нового канону» [15, 305]. Публікації періодичних видань розглядаються також у дисертації І. Старовойт «Український постмодернізм

у критичному та художньому дискурсах кінця ХХ століття» (2001), проте без урахування специфіки журнальної форми [18]. Серед спеціальних досліджень літературного журналу можна назвати монографію О. Омельчук «Літературні ідеали українського вістниківства (1922–1939)» (2011) [14], де проаналізовано літературні ідеали, втілені в художніх творах та літературно-критичних статтях авторів, які були згуртовані довкола «Літературно-наукового вістника» / «Вістника». Авторка характеризує особливості вістниківського літературно-критичного стилю, виокремлює концепти (нація, національна держава, ірраціоналізм, європеїзм, імперіалізм, метафори «вогонь» і «кров»), які вістниківці впроваджували в українську літературу. Дослідниця сприймає масив текстів «Літературно-наукового вістника» / «Вістника» як специфічну єдність [14, 12], однак не ставить завдання дослідити вплив журнальної форми на зміст тексту. Отже, у більшості праць увага дослідників зосереджена на періодиці першої половини ХХ ст., проте сучасні видання також дедалі частіше стають об'єктом рефлексії, а отже, назріла потреба узагальнити накопичені спостереження.

Мета нашої статті — дослідити особливості рецепції сучасного літературного журналу у вітчизняному науковому та літературно-критичному дискурсі. Для її вирішення необхідно розв'язати такі завдання: проаналізувати

публікації науковців та журналістів, присвячені світоглядній концепції та формату сучасних літературних журналів; визначити основні ознаки літературного поля часописів кінця ХХ — початку ХХІ століття.

Сучасний літературний журнал є об'єктом спеціальних досліджень у публікаціях соціокультурного плану, статтях літературознавців, журналістів, видавців, редакторів та ін. Фахівців зі сфери соціальних комунікацій приваблює або ж публіцистичний дискурс журналів [8; 5], або *«тенденції входження тих чи інших художніх текстів у публічний дискурс через періодичні видання»* [6, 761], [9]. Скажімо, Н. Желіховська на матеріалі журналів «Київ» та «Вітчизна» досліджувала концептуально-тематичні особливості української публіцистики 1985–1990-х років і визначила найпоширеніші теми та їхні змістові параметри. Серед інших виокремлено *«дотримання принципу правдивості в літературі»* [8] і з'ясовано його семантику шляхом аналізу сорока двох публіцистичних творів. Не викликає заперечення розуміння правдивості як важливої морально-етичної та суспільної категорії, необхідної умови для утвердження ідеалів гуманізму в суспільстві і рятівного засобу виживання в сучасному світі. Однак судження, яке дослідниця наводить у висновках (*«навіть у найтяжчі для України радянські роки правда жила у крайчих зразках літератури і мистецтва»* [8]), потребує коментування. На нашу думку, воно позначене впливом ідеології недавнього минулого, і такий ідеологічний чинник визначають у власних дослідженнях літературних журналів зарубіжні науковці Б. Бердиховська [2, 135] і Б. Менцель [12, 17–19]. Н. Желіховська обумовлює таке розуміння правдивості недостатнім рівнем гласності в добу перебудови, що, власне, окреслює лише один із напрямків рефлексії багатоспектної проблеми.

Публіцистику літературно-художніх видань на значно ширшому матеріалі досліджує також Л. Василик: вивчено матеріали журналів «Вітчизна», «Київ», «Дніпро», «Сучасність», «Березіль», «Кур'єр Кривбасу», «Дзвін», «Всесвіт», газети «Літературна Україна» за 1986–2010 роки. Як бачимо, дослідниця обирає видання, які визначаються в оглядах як «старі», тобто такі, що засновані до перебудови [5, 114]. Виняток становлять «Кур'єр Кривбасу» та діаспорна «Сучасність» (в Україні видається з 1992 р.), проте загалом цивілізаційні орієнтири зазначених видань перебувають в одному руслі, протилежні береги якого умовно можна позначити «Сучасністю» і «Літературною Україною». Основні складники концептосфери національної ідентичності, які цілком обґрунтовано визначені дослідницею, а саме: Україна, свобода, Бог, душа, пам'ять, віра, совість, істина, правда тощо, напевно розширили б свою «світоглядну багатобарвність»

(Вадим Скуратівський) [2, 143] завдяки риторичі таких видань, як «Критика», «Література плюс», «Українська літературна газета», «Київська Русь», «Четвер», «Кальміус», «Потяг 76» та ін., які отримали назву «нових» [5, 114].

У єдиному просторі «старі» і «нові» видання досліджувалися О. Івановою в дисертації «Літературно-мистецька періодика в соціально-комунікаційному просторі України початку ХХІ століття» (2010) [9]. Літературні журнали представлені як медіа-суб'єкт, посередник у соціальних комунікаціях: колектив авторів — читач, орган громадської організації — суспільство. Автор здійснює розгорнутий контент-аналіз наповнення та формату десяти всеукраїнських видань («Київська Русь», «ШО», «Кур'єр Кривбасу», «Книжник-review», «Березіль», «Сучасність», «Дзвін», «Київ», «Дніпро», «Вітчизна») за перше півріччя 2007 р. В аналізі задіяні також матеріали видань за 2005-й та 2009-й роки.

О. Іванова досліджує літературу як мистецтво слова і виявляє кількісні показники «упорядкування простору літератури» в періодиці, зокрема визначено кількість опублікованих текстів загалом, кількість авторів українських і неукраїнських, авторів художньої літератури та авторів інших типів творів, способи представлення митців літератури тощо. Оскільки дослідження виконувалося у межах спеціальності «теорія та історія соціальних комунікацій», у ньому не ставилося завдання дослідити власне художній та теоретико-літературний компонент моделі літературно-художнього видання, водночас жанрово-тематичний та стильовий аналіз опублікованих художніх творів, наявність аналітичних статей, диференціація літературно-критичних матеріалів за жанровими різновидами, рецепція загальноєвропейських теоретико-літературних дискусій тощо є перспективними для міждисциплінарних досліджень.

Існування журналів у полі проблем видавничого процесу розглядається в публікаціях І. Кошелівця, Г. Гусейнова, О. Кабанова, Д. Стуса та ін. Так І. Кошелівець, головний редактор журналу «Сучасність» у 1961–1984 роках (із перервами), у праці «Літературний процес дещо з віддалі» (1991) виступив проти власності НСП України. Дійсно, нині власниками журналів є здебільшого трудові чи творчі колективи, і це позитивно позначилося на змістових і формальних ознаках видань. Проте інше побажання літературознавця: *«За такої диференціації журнали можуть бути тонші, але їх мусять бути куди більше — і щоб усі різні, як було за живого літературного процесу двадцятих років»* [10, 87], — ще дуже далеке від реалізації.

Про видавничі і творчі проблеми вітчизняних літературних журналів ідеться у статті головного редактора журналу «Кур'єр Кривбасу»

Г. Гусейнова «Склянка часу», «Четвер», «Молода Україна» та інші забуті» [7]. У ній здійснено ретроспективний огляд періодичних українських видань, розпочинаючи з найстарішого «Всесвіту» (видається з 1925 р.) і завершуючи сучасними журналами. У статті названо до п'ятдесяти сучасних видань, частина з яких уже припинила своє існування, а значна кількість продовжує надходити до читача. Такий масштабний підхід виявляє комплекс проблем у процесі журналотворення, крім тих, що називаються найчастіше, — брак фінансування і якісних матеріалів — це і обмежений суспільний статус видань, їхня герметичність («часописи поступово консервуються у власному соку» [7, 6]), і непродуктивне інформування зацікавленого читача [7, 7] тощо.

Проблеми концептуального бачення літературного процесу та змістового наповнення літературних журналів розглядаються у працях Б. Бердиховської [2], М. Рябчука [16], Т. Шумейка [20] та ін. Польська дослідниця Б. Бердиховська, досліджуючи «ідейний вибір різних українських часописів», зупиняється на кількох виданнях, у яких вбачає, за термінологією С. Гантінгтона, реалізацію різних цивілізаційних стратегій: прозахідної, двоякої та автаркічної (іншими словами, православної чи євразійської) [2, 122]. Виданням прозахідної орієнтації дослідниця називає часопис «Критика». Вона робить такий висновок на основі вивчення вступної редакційної статті та аналітичних матеріалів з таких проблем, як «зросійщеність» усіх сфер українського життя, прихованість великоросійської чи імперської сутності за ліберальною формою, виклики, зумовлені вибором Україною інтеграційного середовища, сучасне становище української науки тощо [2, 124–127]. Водночас пані Б. Бердиховська зауважує, що в деяких матеріалах можна помітити «тривожну невідповідність» «ліберальній прозахідній позиції» часопису: нібито для України «між Росією та Європою існує якийсь третій шлях» [2, 126]. Дозволимо собі зауважити, що наявність на сторінках видання статей, автори яких можуть висловлювати думки, дещо відмінні від позиції журналу, на наш погляд, якраз і відрізняє його від видань радянських часів, що відомі послідовною відповідністю «лінії партії» та відсутністю вільної дискусії.

Прикладом видання, яке демонструє двояку стратегію, на слушну думку пані Б. Бердиховської, є часопис «Кур'єр Кривбасу». Художній дискурс журналу та коло його авторів, переважно представників середнього покоління, є свідченням дотримання «погляду на українську культуру як частину західної» [2, 132]. Водночас у програмових текстах дослідниця спостерігає «протиставлення бідної, страдницької, виснаженої війнами України та ситого, безтурботного й не надто розумного Заходу» [2, 133], що прочитується як

неконструктивна позиція образи. Тому важко не погодитися з висновком пані Б. Бердиховської: «*“Кур'єр Кривбасу” — це найкраща ілюстрація напруження, чи радше навіть ідеологічної боротьби, яка точить українську інтелігенцію. З одного боку, вона відчуває, що національне відродження може відбуватися лише на шляху приєднання України до Заходу (в цьому сучасна українська інтелігенція успадкувала традиції української культурної еліти 1920–1930-х років), а з другого ж — комплекс нижчості, що вироджується в мегаломанські почуття зверхності, відкидає її на манівці цивілізаційного вибору*» [2, 135]. Проте варто зауважити, що цей висновок автор зробила на основі річників журналу за 1994–1998 роки, а вже, до слова, у 2001-му році Тарас Шумейко вбачає в ньому «найбільшого конкurentа “Сучасності”» [20, 23].

Прикладом видання автаркічного типу є газета «Літературна Україна». Підставою існує не тематика і проблематика видання, яка є послідовно українською, а сам стиль і тон газети — переважно традиціоналістський і антимодерністичний. Спостереження пані Б. Бердиховської були опубліковані вперше в 1998 році [2, 224], однак багато в чому залишаються актуальними й досі (статтю передруковано у 2009 році практично без змін).

Певна ієрархія українських часописів відображена і у статті-огляді М. Рябчука «У пошуках “українського Маркеса”» [16]. Незаперечним лідером серед українських часописів від 1992 року визнано «Сучасність» за кількістю хорошої прози і критики. З інших журналів окремі публікації за 1997-й рік відзначено в журналах «Березіль», «Кур'єр Кривбасу», «Єгупець», «І», альманасі «Хроніка-2000» та ін. Окрім іншого, у цій статті приваблює те, що журнальна література розглядається в контексті літературного процесу, і не лише українського: йдеться і про книжкове видавництво, і про представлення української літератури в близькому і далекому зарубіжжі, зокрема і в журнальному форматі. Наприклад, окрім німецької та американської антологій, згадуються публікації в польській періодиці — люблінському кварталнику «Акцент», журналі «Kresy», щомісячнику «Więź» [16, 6–7]. Автор наголошує: «... відмінність між тим, що перекладається і коментується за кордоном, і тим, що прославляється в Україні, — разюча» [16, 8]. Тому, незважаючи на певні зацікавлення світу нашою літературою, у цілому висновок невтішний: «Поки що Україна залишається культурним уламком імперії, провінцією, що виробляє культурну продукцію переважно для “хатнього” вжитку, а на імперський ринок постачає лише культурну сировину (“малоросійську екзотику”, “южнорусський колорит”), споживаючи натомість готовий культурний та інформаційний продукт, вироблений у “Центрі”»,

і не шукаючи жодних інших, самостійних контактів із зовнішнім світом» [16, 6].

Окрему тематичну групу становлять публікації про українські літературні журнали, написані для російських видань [1; 3; 4]. Сюди ж відносимо спорадичні огляди окремих українських видань в рубриці «Бібліографія» «Нового літературного обозрення». Автори досить критично оцінюють зміст і суспільну роль українських часописів, що виявляється вже в маркуванні лапками самого слова «періодика» [1, 114; 3; 4].

Отже, огляд наукових і літературно-критичних публікацій, присвячених сучасному літературному журналу, свідчить про багатоаспектну

рефлексію цього складника літературного процесу. Серед ознак літературного поля часописів дослідники відзначають як позитивне явище виникнення так званих «нових» часописів, які прагнуть модернізації літературного процесу. У цілому літературним журналам притаманні непослідовність або розмитість редакційної політики, дискретність та некомерційний характер літературної та видавничої діяльності, герметичність та еkleктичність змісту, брак аналітичних і надлишок абстрактних тем тощо. Констатується також недостатність або відсутність якісної літературної критики, журнальної полеміки між виданнями, ексклюзивних матеріалів тощо.

ДЖЕРЕЛА

1. Андерер Я. «Украинская» «интеллектуальная» «периодика». Литераторы и эссеисты, философы и ученые. Ч. 2 / Я. Андерер // Неприкосновенный запас. — 2004. — № 2 (34). — С. 114–121.
2. Бердиховська Б. Україна: люди і книжки / Б. Бердиховська ; пер. з пол. Т. Довжок. — К. : К.І.С., 2009. — 232 с.
3. Булкина И. Литературные журналы Украины: в поисках жанра [Электронный ресурс] / И. Булкина. — Режим доступа : <http://lib.rin.ru/doc/i/91523p1.html>
4. Булкина И. Тесный круг (украинская гуманитарная «периодика») [Электронный ресурс] / И. Булкина // НЛО. — 2010. — № 106. — Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/nlo/2010/106/bu37.html>
5. Василик Л.Є. Сучасна світоглядна публіцистика літературно-художніх видань в контексті історії української журналістики: концептосфера національної ідентичності : автореф. ... д-ра наук із соц. комунікацій : спец. 27.00.04 «Теорія та історія журналістики» / Любов Євгенівна Василик. — К. : КНУ імені Тараса Шевченка, 2010. — 36 с.
6. Горелик О. Часопис текстів і візії «Четвер» і його функція фіксатора та систематизатора сучасного українського літературного процесу / О. Горелик // Українська періодика: історія і сучасність : доп. та повідомл. восьмої Всеукр. наук.-теор. конф., Львів, 24-26 жовтня 2003 р. / за ред. М.М. Романюка. — Львів, 2003. — С. 761–765.
7. Гусейнов Г. «Склянка часу», «Четвер», «Молода Україна» та інші забуті. Кілька зауваг до ситуації з вітчизняними літературними журналами / Г. Гусейнов // Літературна Україна. — 2012. — 29 березня. — № 13. — С. 6–7.
8. Желіховська Н.С. Концептуально-тематичні особливості української публіцистики другої половини 80-х років ХХ століття (на матеріалах журналів «Київ» і «Вітчизна») : автореф. ... канд. наук із соц. комунікацій : спец. 27.00.04 «Теорія та історія журналістики» [Електронний ресурс] / Наталія Степанівна Желіховська. — К. : КНУ імені Тараса Шевченка, 2008. — Режим доступу : www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/cgibis_64.exe?...2
9. Іванова О.А. Літературно-мистецька періодика в соціально-комунікаційному просторі України початку ХХІ століття : автореф. ... д-ра наук із соц. комунікацій : спец. 27.00.01 «Теорія та історія соц. комунікацій» / Олена Андріївна Іванова. — К. : КНУ імені Тараса Шевченка, 2010. — 32 с.
10. Кошелівець І. Літературний процес дещо з віддалі / І. Кошелівець. — Париж : Наукове товариство імені Шевченка в Європі, 1991. — 96 с.
11. Лощинська Н.В. Журнал «Червоний шлях» та літературний процес 20–30-х років в Україні : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Наталія Василівна Лощинська. — К. : НАН України, Ін-т літ. ім. Т.Г. Шевченка, 1998. — 173 с.
12. Менцель Б. Гражданская война слов. Российская литературная критика периода перестройки / Б. Менцель ; перев. с нем. Г.В. Снежинской. — СПб. : Академический проект, 2006. — 400 с.
13. Олійникова К.Г. Літературно-естетична еволюція журналу «Слово і Час» : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Катерина Григорівна Олійникова ; Дніпропетровський держ. ун-т. — Дніпропетровськ, 2000. — 214 с.
14. Омельчук Олесь. Літературні ідеали українського вісниківства (1922–1939) : монографія / Олесь Омельчук. — К. : Смолоскип, 2011. — 336 с.

15. Павличко С.Д. Теорія літератури / С.Д. Павличко / упор. В. Агеєва, Б. Кравченко. — К. : Основи, 2002. — 679 с.
16. Рябчук М. У пошуках «українського Маркеса». До підсумків літературного року / М. Рябчук // Критика. — 1998. — № 1 (3). — С. 4–9.
17. Семенко С.В. Журнал «Рідний край» і літературний процес початку ХХ століття : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Світлана Василівна Семенко; Дніпропетровський державний університет. — Дніпропетровськ, 2000. — 214 с.
18. Старовойт І.М. Український постмодернізм у критичному та художньому дискурсах кінця ХХ століття : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / Ірина Миколаївна Старовойт; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. — Львів, 2001. — 177 с.
19. Шептицька Т.Л. Антималоросійський дискурс української літератури 1920-х — початку 1930-х років (на матеріалі «Літературно-наукового вісника») : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Тетяна Леонідівна Шептицька; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2005. — 209 с.
20. Шумейко Т. І мертві, і живі, й напівнароджені / Т. Шумейко // Критика. — 2001. — № 7–8 (45–46). — С. 20–26.

Биткивская Галина.

СОВРЕМЕННЫЙ ЛИТЕРАТУРНЫЙ ЖУРНАЛ В НАУЧНОМ И ЛИТЕРАТУРНО-КРИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Статья посвящена исследованию рецепции современного литературного журнала в отечественном научном и литературно-критическом дискурсе. Проанализированы публикации ученых и журналистов, в которых рассмотрено мировоззренческая концепция и формат таких литературных журналов, как «Сучасність», «Кур'єр Кривбасу», «Четвер», «Кальміус» и др. Определены основные признаки литературного поля журналов, а именно: дискретность, некоммерческий характер литературной и издательской деятельности, камерность, эклектичность содержания, недостаток аналитических, социально-резонансных тем и избыток абстрактных.

Ключевые слова: *литературный журнал, дискурс, литературное поле, концепция издания, литературный процесс.*

Bitkivska Halyna.

MODERN LITERARY MAGAZINE IN SCIENTIFIC AND LITERARY CRITICAL DISCOURSE

Peculiarities of reception of modern literary magazine in national scientific and literary critical discourse have been studied in this article. The publications dedicated to the world-view conception and to the format of such magazines as "Suchasnist", "Kurier Kryvbasu", "Chetver", "Kalmius" and others have been analysed. The principal indications of literary sphere of magazines, in particular: discreteness, non-commercial character of literary and publishing business, restriction, eclectic content, lack of analytical, socially resonant subjects and excess of abstract subjects have been determined.

Key words: *literary magazine, discourse, literary sphere, conception of edition, literary process.*